

DOUĂ STUDII PETRONIENE

DE

EUGEN DOBROIU

După succinta sinteză a informațiilor privind tradiția manuscrisă a *Satiriconului* publicată la 1862 de primul lui editor modern, F. Bücheler, știința filologică din primul pătrar al secolului nostru a beneficiat în acest domeniu de contribuțiile unor cercetători de talia lui R. Sabbadini, A. C. Clark, St. Gaselee, A. Ernout. Dar progrese mai mari se lăsau așteptate. O nouă perioadă în reconstituirea tradiției manuscrise a operei lui Petroniu a deschis Konrad Müller, care, în 1961, în prefața ediției sale, a expus parțial valoroasele rezultate la care l-au dus studiile cuprinzând, pentru prima dată, toate manuscrisele cunoscute ale *Satiriconului*.

Pornindu-se de la nevoile de explicare a unora din lecțiunile eronate, s-a presupus, uneori, existența unui manuscris intermediar în cursivă carolingiană. Începând din 1966, în diverse articole, am încercat explicarea unora din lecțiuni prin scrierea cursivă majusculă romană din secolul I. La 30 ianuarie 1967, într-o comunicare la Cercul științific al cadrelor didactice din Institutul de limbi și literaturi străine, am susținut că arhetipul (nedefinitivat al) *Satiriconului* a fost în această cursivă. Există, însă, erori care nu se pot reduce la neînțelegeri sau confuzii în citirea și copierea din cursiva carolingiană sau din cea romană veche. Iată că Manuel C. Díaz y Díaz găsește în cursiva irlandeză nu numai noi argumente pentru lămurirea raporturilor dintre manuscrisele principale ale *Satiriconului*¹, ci și motivarea unor trăsături specifice care stau la baza unei lungi serii de erori. Constatările sale le-a consemnat într-un studiu de relativ mari dimensiuni (36 de pagini).

Profesorul de la Salamanca începe prin a sprijini părerea lui Konrad Müller că manuscrisul găsit de Poggio în anul 1420 în Anglia conținea excerpte din *Satiricon*, iar cel descoperit tot de el peste trei ani la Colonia cuprindea *Cena*. Pornind de la erorile de transcriere și de la adnotațiile manuscrisului traguriens H, copie umanistică a aprografului lui Poggio, autorul caută elemente pentru cunoașterea modelului. El ia în considerare trei categorii de erori: (1) cuvinte sau forme neînțelese de copist în text (T) și repetate pe margine (M); (2) cuvinte fals divizate; (3) cuvinte cu particularități inexplicabile prin sistemul ortografic al secolului al XV-lea.

Din prima categorie fac parte erori motivabile prin confuzia unor litere (o—u, o—a, ū—a, i—e, c—g, c—p, p—t), ca și prin alte fenomene. Exemple: *embulum* (TM)=*embolum* 30,1; *causa polectice* (T)—*gausapa lectice* (M) 28,4; *defacta* (T)—*defūcta* (=defuncta M) 69,9 (credem că aici

¹ M.C. Díaz y Díaz, *La tradición textual de Petronio. Observaciones en torno a algunos manuscritos*. Euphrosyne, vol. I, Lisabona, Centro de Estudos Clásicos, 1967, p. 71 — 106.

nu s-a pierdut nici un cuvânt, ci e o reticență); *gentisim* (T) — *gensim* (M) 39,8; *pirrata* (T) — *pirala* (M) = *cirrata* 58,2; *parentini* (TM) = *tarentini* 59,4; *pittratia* (T) — *pittracia* (M) 34,6 (*r* abundanț); *exhortauit* (cu *t* ras în T) — *al. exhortauit* (M) 76,10 (sigla *al.* corespunde la o corectare ulterioară în urma unei coniecturi editoriale). Atragem atenția asupra faptului că *o* — *u* și *c* — *p* se pot confunda ușor în scrierea cursivă majusculă romană din secolul I. Reconstituirea unui *Tarentini* nu e necesară (Trimalchio nu putea confunda *Tarentul*); *parentini* evocă pe *parentare*.

Din categoria a doua fac parte erori motivabile prin geminare incorectă, confuzie de litere în scrierea minusculă (*m* — *n*, *ii* — *u*, *n* — *r*, *s* — *n*), ca și prin alte cauze. Exemple: *ut tribus* 34,4; *abbas secreti* 43,2; *anallimia is si* 47,6; *pugnasset* 52,3; *dignilosso* 57,10 (credem că aici, unde nici nu există diviziune, geminarea e pentru redarea unei pronunțări afectate a cuvîntului); *delaserpiciariomino* 35,7, *infumus* 42,2; *ex sobritissa* 67,6; *frunis canis* 75,3; *me misit* 74,13; *turdes* 58,2 (*ri* în *nex* neperceput de copist); *perna emissionem* 66,7 (păstrarea diftongului). Toate erorile se explică prin scrierea irlandeză.

Trecînd la a treia categorie de erori, autorul începe cu constatarea că codicele tip al modelului folosit de H avea o scriere majusculă, lucru care rezultă din confuzia *i* — *l* (*plus* 71,12; *fleri* 44,16). În schimb, modelul era în minusculă irlandeză, ceea ce explică confuzia *cl* — *d* (*clamat* 41,10; *diuo* 47,8). Prin scrierea irlandeză s-ar explica și alte lecturi greșite: *periculum* = *ferculum* 60,7 (socotim că mai ușor s-ar explica prin cursiva majusculă romană); *cornicipes* = *cornicines* 78,5; *uerterentur* = *flecterentur* 34,8; *uices* = *uies* 66,2. Există erori explicabile prin sistemul de abreviații: *n* neînțelege ca fiind pentru *non*: *nolunt* 50,7; *e* interpretat ca *est*: *hey est hey* 42,4, *est carbunculis* 55, 6, 14, *essel* 56,6; *aut* = *at* 58,3; *aut* = *autem* 73,4. Prin neînțelegerea literei suprapuse echivalente cu *ra ri er* etc., se pot explica erori ca: *stagulis* 42,6; *fiditur* = *truditur* 45,2; *tribacca* = *tibi* (*t* cu *i* suprapus) *bacca* 55,6; *libertinarii* = *libilitarii* 78,6.

Díaz y Díaz studiază și manuscrise din familia λ (autorul adoptă siglele utilizate de Konrad Müller). În manuscrisele subgrupului L găsește erori datorate aceluiași fenomene: geminată inutilă (*caussam* 108,10); simplă în loc de geminată (*spina* 33,1); confuzie de litere: *cl* — *d* (*odopetam* 35,4), *s* — *f* (*fulure* 13,1), *p* — *s* (*penitentiam* corectat din *sententiam* 91,2), *a* — *o* și *r* — *n* (*larga* = *longa* 22,1); falsă rezolvare de grup cu *r* (*sparsina* = *prasina* 27,2); oscilație de pe urma greșitei rezolvări a abreviației: *nam/nostra* 14,7 (la origine *nā*), *tantum/tamen* 20,6, *tum/tamen* 31,8, *in/inter* 32,1 (la origine *I*), *ergo/ego* 9,3 și 10,1 (*g* cu *o* suprapus), *ergo/igitur* 13,3 și 21,5 (*g* cu *o* sau *i* suprapus), *persequitur/pro* — 90,4, *prodel/per* — 100, 1, *deinde* (pe drept, autorul propune *dein*)/*demum/dum* 92,3, *dein/demum* 79,11, *hunc/haec* 6,1, *haec/hoc* 24,7.

Din subgrupul O, autorul examinează separat codicele B (Bernensis), care e anterior anului 850 și care stă la baza manuscrisului de la Auxerre (codex Autissiodurensis) folosit de editorul Pithou. Diverse erori din B au la bază confuzie de litere: *l* — *d* (*nuda/nulla* 14,2), *s* — *r* (*suasura/sua rura* 131, 8, 8), *t* — *e* (*et eu/et tu* 122, 156), *u* — *o* (*coria/culina*, poate prin *corina* 2, 1), *t* — *r* (*spitare/spirare* emendat *spectare* 122, 129), *d* — *p* (*dcoris/pecoris* 133, 3, 14); geminatie incorectă: *damna/danae* 126, 18, 5; păstrare de arhaism: *regumen* (*regum* P)/*regimen* 123, 235 (nu credem că trebuie acceptată corectarea, căci avem a face cu un arhaism al lui Eumolpus).

Din erorile care apar și în alte manuscrise ale subgrupului O, autorul se oprește la cîteva, motivabile prin: confuzie de litere: *fulgentibus* = *surgentibus* 126, 16, *obsedebat* = *obsidebat* și *notis* = *uatis* 89,2; geminatie inutilă: *polleat* = *poliat* 5, 3, *remissaeque* = *reclusaeque* 16,2; rezolvare greșită de abreviație: *tantum/tamen* 127, 2, *antescholanus/autscholanus/aut scholarius* 81,1 (*an* = *ante*, citit fals *au*, care pe continent e abreviația pentru *autem*); neînțelegerea abreviației pentru *—ur*: *ludit* = *luditur* 95,1 ș.a.; formă specială: *uinctus* = *uictus* 119, 45.

Pentru a se înțelege noutatea și importanța descoperirii lui Díaz y Díaz, e bine să amintim concluziile la care au ajuns cercetătorii anteriori. După Bücheler, opera lui Petroniu a fost rezumată în vremea lui Teodosiu, iar din secolul VII nu s-a cunoscut un text mai complet decît cel care ne-a parvenit. După Konrad Müller, excerptele și interpolările corespund perioadei carolingiene. Rezumarea s-a făcut după un manuscris din secolul al IX-lea, mai vechi de anul 850, și

care cuprindea mai multe cărți, dar trunchiate și corupte, partea centrală fiind *Cena Trimalchionis*, care s-a păstrat aproape întreagă. După Díaz y Díaz, specificul lecțiunilor greșite din manuscrisul H, ca și faptul că modelul acestuia a fost găsit la Colonia (localitate din zona de misiune insulară), postulează un manuscris executat în Irlanda sau în mediu net insular. Manuscrisele din subgrupele L și O prezintă la fel simptome insulare. Din O făcea parte codicele copiat de Poggio în Anglia. (De notat că la concluzie nu diferită esențial a ajuns și K. Müller, care socotea că între O și acest manuscris existau doi intermediari, cei care au stat la baza manuscriselor parizlene R și P, acesta din urmă fiind „frate geamăn” cu codicele găsit de Poggio în Britania.) Tot spre mediul insular ne îndreaptă atenția și manuscrisul de la Auxerre. Heiric de Auxerre, care a studiat în Irlanda, și-a terminat înainte de 872 poemul *Vita S. Germani*, în care imită pe Petroniu, folosind chiar, cu ușoare modificări, unele din versurile întâlnite în opera acestuia. Același mediu îl amintește și filozoful scolastic, episcop de Chartres, Ioan de Salisbury (sec. XII), unul din cei mai buni cunoscători ai lui Petroniu în Evul mediu. (Credem util să menționăm aici că el a cunoscut din *Cena* și capitolele care nu apar în manuscrisele O.) Excerptele subgrupului O par să depindă în ultimă instanță de cele, mai extinse, ale subgrupului L. Confirmarea acestei bănueli ar putea duce la importante modificări în arborele genealogic al manuscriselor *Satiriconului*. După Konrad Müller, L și O sînt cele două ramuri ale ipoteticeului λ , care împreună cu ψ (cel din care derivă succesiv κ și H) sînt ramurile presupusului ω , „sursa întregii tradiții” manuscrise petroniene.

Ultima concluzie a autorului este că textul petronian a fost manipulat în Irlanda în epoca de strălucire a școlilor sale, sec. VII-VIII, și că acolo s-au făcut excerptele. Așadar, Irlanda, ai cărei învățați au contribuit substanțial la înviorarea și înălțarea culturii latine de pe continent în perioada carolingiană, are meritul de a fi păstrat pentru umanitate o parte din opera celui pe care cercetările noi îl vor dovedi drept cel mai mare scriitor al Romei.

John P. Sullivan este profesor de filologie clasică la universitatea din Buffalo a statului New York. Excelentele sale studii de literatură latină l-au făcut cunoscut și prețuit în lumea savanților și editorilor de specialitate.

Calitățile de cercetător al dificilului Petroniu și o parte din ideile expuse în prezentul volum au apărut încă mai de mult: în considerațiile psihanalitice privind *Satiriconul* publicate în 1961, în studiul asupra realismului petronian din volumul colectiv despre satira romană publicat în 1963, ca și în introducerea și notele la traducerea în engleză publicată în 1965. De aceea, era de așteptat ca noua monografie, așa cum în mod absolut necesar indică și subtitlul, să fie un studiu literar (în buna accepțiune a cuvîntului) și, ca atare, să-l considere pe Petroniu ca pe un adevărat artist². Adesea, Petroniu servește ca pretext pentru considerațiuni mai mult sau mai puțin originale asupra romanului în antichitate, iar valoarea lui ieșită din comun, care-l face apt să stea la loc de cînstă în istoria literaturii latine, este expediată în câteva afirmații. La o analiză superficială, Petroniu dezamăgește. De aceea, unii istorici literari sînt dispuși să-i găsească motivarea pentru înregistrarea în rîndul scriitorilor romani mai ales în valoarea documentară a operei sale. Au existat savanți care, cu experiența lor vastă, au recunoscut în *Satiricon* o operă de artă. Întîmplarea, însă, a făcut ca aprecierile lor să se concretizeze doar în niște teze, pe care nu au mai avut timp să le adîncească. De dorit ar fi ca observațiile unora din ei — să nu lipsească de aici Otto Ribbeck și Concetto Marchesi —, ca și sugestiile ce derivă, să fie reexamineate și duse mai departe în vizlune și cu mijloace moderne.

În loc de o descriere a organizării materialului credem că e mai utilă — ca mai instructivă pentru cunoașterea felului în care înțelege Sullivan să cuprindă subiectul — reproducerea titlu-

² J. P. Sullivan, *The Satyricon of Petronius. A Literary Study*, Londra, Faber and Faber, 1968, 302 p.

rilor de capitole, iar la capitolele mai importante, și a titlurilor de subcapitole : I *Data și paternitatea Satiriconului*; II *O reconstituire a Satiriconului*; III *Alegerea formei* (Fundalul literar; Alegerea satirei menippee; Parodie și imitație; Structură epică sau de roman?; Realismul lui Petroniu; Limitele realismului; Petroniu : artist sau moralist?); IV *Satiră în Satiricon* (Petroniu ca satiric; Vehiculul satiric : Encolpius; Quartilla, Circe și alții; Trimalchio : izvoarele literare; Trimalchio : izvoarele neliterare; Trimalchio ca figură comică); V *Critică și parodie în Satiricon* (Vehiculele criticii; Critica retoricii contemporane; Critica epicii istorice contemporane; Scopurile poemului *Bellum ciuile*; Cît e de întemeiată critica lui Petroniu la adresa lui Lucan?; Troia Halosis; Alte aluzii și imitații; Morala în *Satiricon* și proza lui Seneca); VI *Umorul lui Petroniu*; VII *Temele sexuale ale Satiriconului*; VIII *Concluzie*.

Autorul face un „studiu general” asupra lui Petroniu, neajungînd la chestiuni de mic amănunt, care ar încărea lucrarea și, poate, ar împiedica observarea clarității expunerii; totuși, el nu omite principalele probleme pe care le ridică opera în sine, precum și încadrarea ei în tipologia literară și în epocă. Nu avem posibilitatea să ne ocupăm decît cu cîteva probleme.

Reluînd principalele argumente pentru datarea *Satiriconului*, Sullivan se fixează la părerea că acesta a fost scris în perioada neroniană. Scopul lucrării era satira contemporană sau literară, nu reînvierea unei epoci trecute. Autorul trece în revistă principalele argumente : 1) de ordin istoric, în studierea cărora s-au făcut mari progrese în ultimii ani, îndeosebi în ce privește amănunțele specifice de realitate social-economică; 2) de ordin lingvistic; 3) de ordin literar, unde cea mai mare importanță se dă faptului că Petroniu a scris *Bellum ciuile* în timp ce Lucan publica a sa *Pharsalia*. Sullivan admite vechea identificare a scriitorului cu curteanul lui Nero, „elegantiae arbiter” al aceluia. Deci, rămînem mai departe să socotim că *Arbiter* nu e un cognomen. În cazul acesta, e nevoie să se aleagă vreunul din personajele consulare din perioadă. Sullivan adoptă, ca mai potrivită și pentru prenume și pentru datare, identificarea cu Titus Petronius Niger, consul sufect în jurul anului 62. Ca atare, el crede că o mare parte din *Satiricon* a fost scrisă în scurtul răstimp de afirmare a acestuia ca proconsul al Bithyniei și de deținere a consulatului (60—62), iar cartea care conține *Bellum ciuile* trebuie datată nu cu mult înainte sau după moartea lui Lucan (30 aprilie 65). Chiar cînd nu ești de acord cu datarea — în mare, epoca nu poate fi decît aceeași, indiferent de argumente —, seriozitatea cu care tratează Sullivan chestiunea ei te îndeamnă să reiei fiecare argument în parte. Credem că la argumentele ce se utilizează în stabilirea autorului și a perioadei cînd el a redactat *Satiriconul*, e necesar să se adauge și cele care privesc documentarea lui, caracterul aluziv al unor amănunte, tehnica literară etc. Unele din acestea le-am sugerat în lucrările noastre.

Cît privește textul transmis din *Satiricon*, Sullivan, acceptînd o precizare din manuscrisul A, crede că ceea ce s-a păstrat făcea parte din cartea XIV (cap. 12 sau 16 — 26, 6, episodul Quartillei fiind greșit așezat aici), cartea XV (cap. 1 — 11, 26, 7 — 99) și cartea XVI (cap. 100 ad finem). După un calcul aproximativ, el ajunge la părerea că fiecare carte avea circa 20 000 de cuvinte, ceea ce înmulțit cu un număr rotund de capitole, 20, duce la 400 000 de cuvinte. *Satiriconul* ar fi, deci, de opt ori mai lung decît *Metamorfozele* lui Apuleius (51 000 de cuvinte). Ca să cităm doar unul din romanele puse în comparație, *Război și pace* al lui Tolstoi e chiar mai mare, avînd 650 000 de cuvinte. Dacă se pornește de la teza lui Sullivan că *Satiriconul* a fost plănuît pentru recitare în fața cercului de curte al lui Nero, ne dăm seama că lectura *Cenei* (12 000 de cuvinte) va fi durat cu puțin mai mult de o oră.

Tocmai în destinația pe care i-o presupune *Satiriconului* de a fi citit în cercul literar de la curte — destinație asupra căreia urmează să ne mai convingem —, e dispus autorul să găsească rațiunea alegerii formei de satiră menippee. Opinia unei destinații de lectură în public — în vremea aceasta toate genurile de creație literară se declamă — merită toată atenția, dar ea trebuie examinată împreună cu alte posibilități de explicare a utilizării versurilor în expunerea naratorului Encolpius. Acesta, la vîrsta amintirilor, povestind detașat, face asocieri glumețe cu motive literare cunoscute, pe care le pune în versuri create ad-hoc, în cazul în care nu-l servesc versurile unor cîn-

tece la modă. Totodată, el reproduce și versuri aparținând momentului relatat : propriile poezii compuse sub impresia unui eveniment, păstrate pentru sine sau recitate (de exemplu, inspirației Circe), poeziile ocazionale ale lui Eumolpus etc. Oricum, credem că o cercetare poate arăta că versurile nu apar, în relatare, în simplul scop de varietate — alternanță propriu-zisă nu există —, ci sînt așteptate.

Foarte judicioasă ne pare atitudinea lui Sullivan în ce privește rezolvarea problemelor legate de structura *Satiriconului*. El examinează critic diversele păreri că acesta ar fi o parodie : a *Odiseei* (E. Klebs), a romanului convențional grec (R. Heinze), a romanului avînd, în același timp, în subordine parodii de origini diverse (E. Courtney). Concluzia la care ajunge este că coincidențele cu romanul grec se datoresc influenței directe a acestuia sub diversele sale variante. Cît privește romanul de călătorii, el optează pentru strămoșul acestuia, *Odiseea*. Desigur că nu înțelegem aicea o îndeaproape urmărire, ci ecoul ei în mentalitatea oamenilor cu cultură rămasă la rudimente. În acest sens putem aduce nu nou argument. Printre izvoarele epigrafice folosite de Petroniu se aflau și epitafe ca acela al unui negustor de obîrșie asiatică (C.I.L. VI 30109) care a cunoscut neamurile de la răsăritul pînă la apusul Soarelui, înfruntînd primejdii ca Ulișe. Cu acest erou al învățămîntului primar dorește și Trimalchio să fie comparat. Sullivan dă importanță „elementelor picarești” din *Satiricon*, pe care le bănuim că ar putea deriva și din epica populară latină. Dar, dintre speciile literare a căror influență sub forma de elemente se regăsește în roman, el se oprește, pe bună dreptate, la mim. Îl interesează de aici naturalismul și caracterul licențios, concentrarea asupra aspectelor vulgare ale vieții, observarea treburilor mărunte cotidiene, folosirea limbajului de conversație. După Sullivan, mimul corespunde principiilor literare ale lui Petroniu, prin subiecte și situații, prin trăsăturile specifice, din care impostura și decepția sînt cele care mai bine îl leagă de *Satiricon*. De situații de comedie e plin acest roman. Am adăuga aici că, dacă-l privim cu ochi de spectator, constatăm că scriitorul are abilitate de comediograf în schimbarea scenelor, în evitarea trenării acțiunii ; că, mai adesea, acolo unde se presupune o lacună în text, ea nu există în fapt, pentru simplul motiv că Petroniu căuta să dozeze, să nu dea mai mult decît este necesar pentru o colaborare cu cititorul.

Dacă adăugăm la toate acestea și considerațiile referitoare la umorul lui Petroniu, înțelegem că Sullivan are marele merit de a ne ajuta să-l vedem pe scriitor ca perfect integrat mediului literar din vremea sa, așa cum perfect este integrat mediului social. Capitolul despre umor fixează jaloarele și criteriile pentru viitoare cercetări de amănunt. Iată, într-o formulare concisă, o judecată a autorului : „The basic humour of the *Satyricon* consists in the application of a refined, literary, and stylistically sophisticated narrative medium to the disreputable low-life adventures and sexual escapades of a number of unprincipled and generally worthless characters”. Sullivan ajunge la concluzia că Petroniu are preferință pentru umorul de contrast și incongruitate. Dar, acestea sînt trăsături obligatorii ale umorului folcloric. Autorul are în vedere și speciile literare populare, dar numai cît privește comedia. Ne întrebăm dacă la rezolvarea problemelor relative la structura și modelele *Satiriconului*, la diversitatea de manifestare a satirei și comicului, ca și la caracterul limitat al realismului — lucruri fin surprinse de Sullivan — nu ar servi și admiterea posibilității că unul din modele l-au constituit ciclurile de anecdote populare cu erou satiric comun. Encolpius — credem noi — este un astfel de erou, care, ca și acela, este permanent păcălit — cum bine rezultă din demonstrația lui Sullivan. Encolpius nu poate să se ferească de defectele inerente categoriei sociale și epocii sale. Dar, el le descoperă și le arată. Iar, în calitatea sa de intelectual (calitate pe care nu o au eroii principali de snoave și de povestiri lungi), e capabil să le pătrundă mai bine, așa cum pătrunde toate fenomenele sociale pe care le sesizează. Desigur că noi studii ale lui Sullivan, făcute cu aceeași sagacitate și competență cu care ne-a obișnuit, ne vor oferi și bucu-

ria de a ne apropia de identificarea unor izvoare literare latine ale *Satiriconului*, una din cele mai latine opere beletristice.

Nu ne ocupăm acum de capitolul referitor la temele sexuale. După cîte ştim, Sullivan este primul (încă din 1961) care a aplicat — cu moderaţie, ar trebui să o recunoască şi cei care resping din capul locului atare cercetări — metodele psihanalizei. El caută o justificare şi în tradiţia literară. Pentru noi principalul este că studiile de felul acesta ajută, cu timpul, să înţelegem mai bine calităţile de scriitor ale lui Petroniu, întărite de pregătirea sa intelectuală.

Toate capitolele cărţii lui John Sullivan în esenţă servesc scopului punerii într-o nouă lumină a *Satiriconului* şi a autorului ei.